

Vehrer Adél

Unikális eredmények a magyar népköltészeti kutatásban – Recenzió Magyar Zoltán két mondakatalógusáról

Review of two catalogs of poems by Zoltán Magyar Unique Results in Hungarian Legends Research

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen recenzióban két egymással összefüggő, rendszerező kézikönyvsorozatot mutatunk be. A Kárpát-medencei történeti mondahagyomány és az erdélyi hiedelemmonda-kincs összegzését tekinthetjük át a nemzetközi folklorsztikában is egyedülálló módon megalakított 12, illetve 4 kötetes kézikönyvekben. E kötetek elsősorban a népköltéssel foglalkozó kutatók számára jelentenek fontos támpontot, mivel típus- és motívumindex formájában, hatalmas adatbázis alapján rendszerezik hazánk egyedülálló prózaepikai hagyományvilágának két fontos szegmensét. A tudományos regiszter azonban a néprajz, a hagyományok és a történelem iránt érdeklődők számára is hasznos információkat nyújt, széles körű bibliográfiájával és összegző, értelmező tanulmányaival.

Kulcsszavak: népköltészet, nemzeti történelem, hiedelemvilág

SUMMARY

In this review, we present two interrelated, systematic series of handbooks. We can review the summaries of the historical folklore tradition of the Carpathian Basin and the treasure of Transylvanian folklore in the 12 and 4-volume handbooks, which were created in a unique way in international folkloristics. These volumes are an important reference point for researchers of folklore poetry, as they systematize two important segments of the unique prose-epic tradition of our country in the form of a type and motif index based on a huge database. A scientific register also provides useful information for those interested in folklore, tradition and history through its extensive bibliography and its summarizing and interpretative studies.

Keywords: folklore, national history, lore

DR. VEHRER ADÉL Phd, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar (vehrer.adel@sze.hu).

A MŰVEK ISMERTETÉSE

A népmondák a legkorábbi időktől az emberiség érdeklődésének középpontjában álltak. Apáról fiúra örökítve így hagyományozódott az az ismeretanyag, amelyből a régiek értelmezni tudták a világ működését, példát vehettek a nemzeti hősök jeles tetteiről, illetve erkölcsi szempontból is irányt mutattak ezek a történetek. A hagyományozás folyamata egészen a reformkorig főként szóban történt, de történeti mondáinkról sok esetben megemlékeztek krónikákban, írott forrásokban is. Egy-egy témakör feldolgozása emiatt komoly háttérkutatásokat, könyvtári, adattári és terepmunkát igényelt. A recenzált két katalógus a kutató munkáját azzal könnyíti meg, hogy széles – nem túlzás azt mondani, hogy – teljes adatbázis alapján több százezer írott és szóbeli szöveget feldolgozva tipizálja a népmondákat.

A népköltészeti gyűjtések és kutatások reformkori gyökerei óta küzdött a tudományterület a tipizálási nehézségekkel, nemcsak hazánkban, de Európa-szerte. Kezdetben a mondák jellegzetességeit a meséhez viszonyították és úgy vélték, a két műfaj különböző funkciót tölt be a szájhagyományban: a mondát igaznak vélik, a mese esetében a hallgatóságban nem merül fel ez az igény. A 20. század második feléig megjelenő elméleti munkák már azt hangsúlyozták, hogy a mese a megbolygatott rendet visszaállítja a konfliktus megoldásával, míg a monda esetében nem elvárás a pozitív végkifejlet. Továbbá a mondai hősök ábrázolása a valósághoz közelebbi, mint a mesehősöké. E megállapítások azonban inkább a történeti mondákra fókuszáltak. Az elméleti munkák és fogalom-tisztázó tanulmányok mellett közben egész Európában háttérbe szorult a mondagyűjtés, főként a hiedelem-történeteké, nem jöttek létre átfogó igényű nemzeti archívumok. Kivételként említhetjük a skandináv és balti hiedelemmonda gyűjtéseket és rendszerezéseket, majd a jóval később, 1980-ban közreadott, Bihari Anna által összeállított Magyar hiedelemmonda katalógust. Utóbbi azonban csekély adatbázis alapján készült, így napjainkra igen csak időszerűvé vált újragondolása. A történeti mondák katalogizálására pedig kísérlet sem történt az elmúlt évti-

zedekben. 2018-ig kellett várni a Magyar Zoltán által összeállított magyar történeti mondatakatalógusra, mely 112 ezer szöveg alapján rendszerezi mindazt, amely történeti hőseink tetteiből a népjárfénnyel fennmaradt.

A szerző a népköltészet és a hagiográfia kutatója, elméleti rendszerezője, az MTA ELKH Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Csaknem száz önálló kötet és számtalan tanulmány szerzője, több folyóirat és könyvsorozat szerkesztője. Egyedien sokrétű és gazdag tudományos munkásságából azonban a számos terepen töltött hetet, hónapot, évet emelhetjük ki, hiszen a recenzált kézikönyvek folklórszövegeinek jelentős részét teszik ki a saját gyűjtésű narratívák alapján besorolt típusok és motívumok. Magyar Zoltán (2015:58) az életrajzát bemutató interjúkötetben e téma kapcsán, Erdélyre vonatkozólag így vall: *„Ritka volt az olyan patak völgy, ahol ne találtam volna egy, de inkább több kiváló adatkölőre, és tematikailag, tipológiailag is ritkaságszámba menő – vagy éppen korábban soha senki által fel nem jegyzett – népköltészeti örökségre. Az ilyen élmények és eredmények annyira beleégnek az emberbe, hogy egyszerűen nincs visszaút. Íme engem is egy életre szólóan eljegyzett az epikus népköltéssel, vagy tágabban a folklórral.”* Ezen a pilléren alapul Magyar Zoltán archívumalkotó munkássága, amely nélkülözhetetlen része a magyar mondahagyomány teljes körű katalogizálási folyamatának.

A recenzált kézikönyvek közül a történeti narratívákat szerző sorozat személyek, témák, motívumok szerint osztályozza a népmondákat, majd a XI. kötetben elemzi is ezek rendszerét és tagolódását. A honfoglalás korától kezdve egészen a 20. századig nyomon követhetjük történelmünk kiemelkedő alakjainak tetteit és a hozzájuk kötődő hagyományanyagot. Magyar Zoltán emellett összegyűjti azokat a történeteket is, amelyek a hazai folklórban élnek a szomszédos népek mitikus alakjairól, de jegyzi azokat a narratívákat is, amelyek a környező népek mondavilágában maradtak fenn magyar hősökkel kapcsolatban. A kézikönyvsorozat unikális jellege azon alapul, hogy a benne szereplő kulturális örökség révén több generáció teremtő képzeletvilágát, a honfoglalástól napjainkig eltelt évszázadok történel-

mének lokális és nemzeti hagyományait összegzi és rendszerezi. A kézikönyvsorozatban feldolgozásra kerültek a társadalmi alakzatok és kulturális javak létrejöttéről szóló mondák, az alapítási hagyományok, a magyar nemzeti múlt hőseiről, nevezetes történelmi személyiségeiről szóló mondahagyomány dupla kötetben, a háborúkról, helyi vonatkozású harcokról, a nemzeti múltban kiemelkedő jelentőségű szabadságharcokról szóló népmondák, a vallásos témájú mondák és a bűn és bűnhődés tematikája köré szerveződő, erkölcsi irányítónak működő történetek. Külön kötetben kaptak helyet a betyárokról szóló narratívák és a kincsmondák. Teljes kötetet tesz ki a szövegek elméleti rendszerezése és a X. kötetben közreadott, Stith Thompson amerikai folklorista katalógusának mintájára készített, alfabetikus rendben közzétett, a tárgyszó szöveggörnyezetére is utaló motívumindex. Ezt egészíti ki a magyar történeti mondák repertoárját a nemzetközi párhuzamokkal egybevető konkordanciajegyzék, továbbá a több ezer tételes bibliográfia, amely a magyar folklorisztika eddigi legteljesebb népköltészeti vonatkozású szakirodalmi apparátusa.

Magyar Zoltán 2021-ben megjelent négy kötetes, Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógusa szintén unikális mű, egyben egy közeljövőben elkészülő, a magyar nyelvterület egészére kiterjedő tematikus típusokba rendszerezett katalógus előfutára. Erdély, mint földrajzi nagytáj, hiedelem anyagában felülreprezentált a magyar népköltészetben, sajátos történelmi fejlődése, zártsága okán. A tájegység sajátossága, hogy a táncházmozgalommal összefüggő felfedezése, népszerűvé válása számos népköltészeti gyűjtést eredményezett az utóbbi fél száz évben, amelyből napjainkra több mint tízezres nagyságrendű mondatkorpusz jött létre. A szerző fehér foltokat feltáró terepmunkájával kiegészülve az Erdélyi Magyar Hiedelemmonda Archivum jelenleg 29 550 narratívát tartalmaz.

A recenzált művek létrejötte egy közel három évtizedet felölelő kutató és rendszerző munka eredménye. Az erdélyi hiedelemmondákat rendszerező kötet sorozat szervesen illeszkedik a magyar történeti mondák katalógusában feldolgozott folklóranyaghoz. A szerző

mindkét katalógusa a folklórkutatók számára megkerülhetetlen alapmű, a további gyűjtések és kutatások rendszerezett közlését és összehasonlító elemzését teszi lehetővé. Olyan elméleti konstrukció, amely a szöveghagyomány lecsupaszított vázát jeleníti meg típus és motívumindex formájában, és tartalmazza a teljes régiós narratíva anyagot tematikus rendszerben, típuscímek és szűzseléírások közlésével.

A négy kötetes erdélyi katalógus 15 tematikus egységből áll. Az *első kötet* négy tematikus egységet vesz sorra. Ezek között szerepelnek az ISFNR (International Society for Folk Narrative Research) 1963. évi budapesti mondatklasszifikációs tanácskozásának ajánlásai alapján a nem evilági eredetű hiedelemjelenségekről, természetfeletti lényekről szóló mondák, a sorsmondák, és a különféle előjelekhez kötődő narratív hagyományok. A következő tematikus egység a halálról és halottakról szól, több esetben modern, mai elbeszélések motívumait is beépítve a katalógus rendszerébe. A túlvilágjárásról szóló harmadik fejezet a keresztény, vallásos elemekkel átszőtt transzcendens tudást és élményeket vesz sorra, utalva az álmok és látomások narratív tradícióira is. Az *első kötet* legerjedemesebb részében a természetfeletti lények kaptak helyet. Itt szerepelnek a kísértetek alakváltozatairól szóló mondák, a démonikus lények sorában az ördögről és az ördögszeretői szerepkörben megjelenő lidércről, valamint egyéb, ártó, démonikus lényekről szóló narratívák típusai és motívumai. A természeti démonokról és szellemlényekről szóló fejezetek számos regionális sajátosságot tükröznek, mint például a bányaszellem, a törpe vagy a vadleány alakja, és a hozzájuk kötődő szájhagyomány. Ezt egészíti ki az óriásokhoz és tündérekhez kötődő gazdag erdélyi szöveggörpusz.

A katalógus második kötete a természetfeletti tudással és képességekkel rendelkező emberek erdélyi hagyományvilágban betöltött fontos szerepére mutat rá, fél száz oldalon keresztül vesz sorra, helyezi tudományos rendszerbe a vonatkozó típusokat és motívumokat. Ez a témacsoport a magyar hiedelemvilágban egyedül módon széles körű, de az erdélyi néphitben is domináns szerepet tölt be. Ezen belül a boszorkány sok korábbi motívumot magába olvasztó hiedelemköre a folklórszövegek

kétharmadát teszi ki. Az erdélyi régióban fontos szerephez jut a különféle tudósok alakja, így a szövegregiszterben hangsúlyosan jelenik meg a narratívák ezen köre is. A foglalkozásokhoz kötődő tudományos kiemelt szereplője a román pap, az ide vonatkozó folklórszövegek az erdélyi folklór egyedi voltára mutatnak rá.

A katalógus harmadik kötete az előző kategóriákba nem besorolható narratívákat rendszerezi, bemutatja az átváltozó emberek közül a farkasember és a prikulics hagyományban megőrzött alakját, illetve sorra veszi a mitikus állatokat, növényeket és tárgyakat. Ebben a kötetben kaptak helyet a kortárs hiedelemtörténetek, mint a 21. században is virulens folklórhagyományok élő bizonyítékai, melyek a modern városi környezet bizzar vagy megmagyarázhatatlan jelenségeire (paranormális jelenségek, magukat elmásító szekusok stb.) adnak magyarázatot. A tejben fürdőző munkásnők és a lólábú autostoppos alakjában sajátosan ötvöződik a régi és új hagyomány dialektikája, a népi emlékezet megtartó ereje.

A harmadik kötetet bibliográfia zárja, mely a hiedelemmonda kutatás eddigi legteljesebb szakirodalmi jegyzéke. A kézikönyv negyedik kötete a katalógus gyakorlati és elméleti hátterét biztosítja, segíti az előző kötetekben rendszertett folklóryanag használatát, értelmezését. Első része a Stith Thompson Motif-Index of Folk Literature mintájára készült, alfabetikus rendbe szerkesztett, és a tárgyszó szöveggörnyezetére is utaló motívumindex, második része az erdélyi hiedelemmonda-anyagot a nemzetközi vonatkozásokkal egybevető rendkívül értékes konkordanciajegyzék. A négy kötetes kézikönyv sorozatot az erdélyi magyar hiedelemvilág tudományos igényű, elméleti szintézise zárja.

Magyar Zoltán a történeti mondák és az erdélyi hiedelemmondák katalogizálásával tőle megszokott tudományos igényességgel, újabb és újabb lépésekkel vetíti előre kitűzött célját, melynek eredménye rövid időn belül minden bizonnyal annak a *szellemi katedrálisnak*, komplex mondakatalógus sorozatnak létrejötte lesz, „amelyben összegződik ezer év teremtő képzeletvilága, az a kulturális örökség, amely folyamatosan változó és legalább annyira örök. Amely számos aspektusban nemzetek feletti, ám összességében és végső

szoron egy illusztris nemzeti kánon része”. – nyilatkozta Magyar a már említett 2015-ös életrajzi interjúkötetben. Tegyük hozzá még azt is, hogy ezt a célt egyénileg valósítja meg az európai kultúrkör egyik leggazdagabb és legváltozatosabb mondavilágának rendszerezésével.

A recenzált kézikönyvek hiányt pótló jellege nem igényel további magyarázatot, tudományos igényessége és Európában egyedi, minta értékű katalógus-rendszere a magyar mondatutató jeles összefoglalója a kárpát-medencei és az erdélyi magyar folklórörökség egyik legértékesebb szegmensének. A recenzált művek legfőbb jelentősége abban rejlik, hogy a szövegfolklorisztikában egy mondakatalógus alapozza meg a további kutatásokat, vagy akár a felhalmozott folklórtudás kulturális célú felhasználását. Az összesen 16 kötetnyi és 8342 oldalt felölelő katalógusokban feldolgozott mondavilág adatmennyisége, a benne rendszerezett típusok és motívumok száma sokszorosra az eddig megjelent katalógusoknak: Világviszonylatú jelentőségüket kiemelve méltán lehetünk büszkéek arra, hogy e mintaadó művek hazánkban születtek meg.

Magyar Zoltán (2018): A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex. I–XI.

Kiadó: Kairosz Kiadó., Budapest.

ISBN: 978- 963-662-951-9)

Terjedelem: 6347 oldal

Magyar Zoltán (2021): Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex. I–IV.

Kiadó: Kairosz Kiadó., Budapest.

ISBN: 9789635141012

Terjedelem:1995 oldal

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bihari Anna (1980): *Magyar hiedelemmonda-katalógus. Elő-munkálatok a Magyarság Néprajzához* 6. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

Magyar Zoltán (2015): *A teremtő népi képzelet*. Magyar Zoltán néprajzkutatóval beszélget Szegedi László. Budapest: Kairosz Kiadó